

УДК 821.161.2

Адріана Амір

СЛОВАЦЬКІ МОТИВИ У ТВОРЧОСТІ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА

Статтю присвячено словацькій проблематиці в новелі «Модри Камень» Олесь Гончара. Рефлексію зосереджено на викладі окремих тематичних елементів, пов'язаних зі словацькою культурою та художнім відтворенням автором словацьких людей, причому акцентовано на їхніх характеристиках. Також розглянуто міфологічний контекст новели у зв'язку з мотивом кохання українського солдата до чужинки-словачки.

Ключові слова: Олесь Гончар, словацькі мотиви, новела, релігійність, магічний реалізм.

Ностальгія та романтична налаштованість, мабуть, спонукали Олесь Гончара звернутися до словацької тематики й після війни та 1946 року опублікувати новелу «Модри Камень». Щоправда, українсько-словацько-чеських узаємин торкається автор ще інтенсивніше в епопеї «Прапороносці», у назвах частин¹ якої через топоніми продемонстрований шлях Гончара-воїна в ході Другої світової війни. Своїм життям і літературною творчістю митець міцно пов'язаний із територією колишньої Чехословаччини. Він брав особисту участь у її звільненні від фашизму.

Окремі твори письменника часто ставали об'єктом аналізу в тому чи тому контексті. Проте його коротші оповідання й новели були, по суті, позбавлені такої нагоди дослідження. Творчістю письменника займалися спорадично і в Словаччині², а саме Михайло Мольнар [5, с. 51–58], Мікулаш Неврлі [10, с. 101], Михайло Роман [17, с. 108–120], Федір Ковач [3, с. 73–77] та ін. На сторінках літературознавчого журналу «Дукля» на Пряшівщині друкувалися статті про романи «Собор» (1968 р.) [2, с. 221–225], «Циклон» (1972 р.) [3, с. 73–77], була вміщена інформація про О. Гончара та Чехословаччину [5, с. 51–58].

Ще до закінчення війни О. Гончар звернувся у своїй літературній діяльності до теми словацького національного повстання, про що свідчить його поезія «Словацький партизан», написана 1944 р. і вперше опублікована 1946 р.

У статті розглядаємо структуротворчі чинники Гончаревої малої прози зі словацькою тематикою, котрі впливали на формування художньої картини світу автора. Звертаємо ретельну увагу на новелу «Модри Камень», у якій митець через головних персонажів, дівчину Терезу та її матір, формує уявлення про словаків як хоробрих, сміливих, релігійно налаштованих людей, гордих патріотів. В останньому розділі новели автор – під впливом реальних подій війни – відтворює магічну атмосферу зустрічі з мертвою словацькою дівчиною Терезою. Далі розкриємо наведені елементи словацької тематики в новелістиці Олесь Гончара.

Антипатріотизм, політична незрілість автора та космополітизм? 1946 р. в українській літературі з'явилася новела двадцятивосьмирічного Гончара «Модри Камень» (словацькою *Modrý Kameň* – Синій Камінь, назва невеличкого містечка в центральній частині Словаччини). У цьому творі зображене трагічно обірване війною почуття між радянським воїном та іноземкою-словачкою [3, с. 288]. Воїн – фронтвик, і під час однієї воєнної операції випадково приходиться до дому Терези. Дівчина, мабуть, перший раз у житті бачить руських³, тому й дивується – так описує ситуацію воїн:

*Скочивши з стільця, ти стала навпроти мене.
Тільки тепер я помітив, який подертий на мені був халат.
Ти теж була в білій сукні, і на рукаві чорніла пов'язка.*

– Так оце такі... руські?

– А якими ви уявляли?

– ...Такими... [1, с. 464].

Зразу й самі воїни ніби відкривають таємницю:
... здивовано вслухаючись у співучу словацьку мову.

– Так ми ж дома! – вигукує він вражений. – Я все розумію!

– Ми також вас розуміємо. Ми словаки.

– Нарешті кінчилось оте нем тудом⁴, – каже Ілля. – Ми наче знову на батьківщині [1, с. 464].

Із захопленням порівнюють вони словацьку та мадярську мови.

¹ 2 частина – «Голубий Дунай», 3 частина – «Золота Прага».

² Його романи та новели виходили в словацьких газетах та журналах, перекладалися з російської, а пізніше – і з української мови.

© А. Амір, 2018

³ Руських – узагальнювальний термін використовує О. Гончар на позначення радянських воїнів. Робить так і під впливом словацької мови, *ruskí vojáci* – радянські воїни.

⁴ Переклад з угорської: *Ne rozumiю po-madjarски.*

Своє місце в новелі посідає і типова слов'янська словацька гостинність:

– *Просім, панове з Руська, до нашого словенського столу, – каже мати.*

– *Гаряча кава. Ти подавала.*

– *Просім ще одну квартиру, – казала ти, коли я випив.*

– *Ми ж вас так довго чекали... товаришу!* [1, с. 466].

Протягом цього часу, короткого як мить, словацька дівчина Тереза *«тильно дивилася в вічі, і я визразно чув, як ти входили до мого серця»* [1, с. 466]. В обох молодих людей виникають перші почуття, несподівана любов до них прийшла всупереч війні. Почуття в новелі «Модри Камень» спалахнуло швидко, тим почуттям вони (протагоністи) не встигли навіть насолодитися, не судилося їм і пожити, щоб розвинути його. Миттєве знайомство не стало ні порожнім, ні епізодичним, ні беззмстовним. Після нього лишається піднесений спогад, спостерігається підйом на якусь вищу душевну й духовну сходинку, якесь наповнення пам'яті чимось більш людським, повноцінно-високим, піднесено-величним.

Мотив кохання до чужинця або до чужинки в літературі опрацьований досить широко, можна сказати, що це звичайний воєнний мотив. Але свого часу «Модри Камень» викликав гостру полеміку, оскільки «розкодували» його як порушення вірності Вітчизні, рідному краю. Одна з республіканських газет висунула тяжке звинувачення Гончареві як «проповіднику зради Батьківщині», адже любити іноземку заборонене законом; політично незрілий автор пропагує космополітизм і т. ін. Порятунком прийшов із виходом у Києві роману «Альпи», що мав величезний успіх.

Релігійність як духовний орієнтир. Невипадково в новелі часто згадується Бог: неначебно у звичайнісіньких побутових розмовах, майже як узвичаєна фраза – але все одно згадується. Це дивно для твору з країни, у якій спеціально наголошувався атеїзм. На сьогодні релігійність Олеся Гончара зафіксована його мемуарами, нотатками, спогадами рідних. Але в ті часи тільки в уста іноземців, котрі симпатизували радянській владі, він міг укласти такі фрази, що апелювали до найвищого Творця. Та, зрештою, саме так вони й говорили, як, наприклад, Тереза в першому розділі новели (ще до зустрічі з безіменним воїном) пророчими словами відповідає на мамине запитання про те, кого вона чекає:

– *Мамцю моя! Пан бог видать, кого я виглядаю!* [1, с. 463].

Ніби лише Бог знав, із ким її дороги перехрестяться, і з його волею вона у своїй відповіді матері радісно сповна погоджується.

У третьому розділі вже відчувається фінал новели, воїни прямують далі: *«Мати, бліда й згорьована, щось шепоче, як черниця. Молиться, – думаю я»* [1, с. 466]. Воїни прощаються з матір'ю: *«...ми це прийдемо!.. Я поставлю вам новий приймач, і ви будете слухати весь світ!»* На що вона шепотом відповідає: *«– Дай-то бог!»* [1, с. 466]. Знову воля в руках Бога: якщо він дозволить,

так і буде. Пізніше при розлуці й Тереза закликає у свідки Бога: вона таки буде з коханим!

– *Маю гадку, що це сама доля звела нас тутко. – Ти будеш чекати? – Хай пан бог видить, що буду* [1, с. 462].

З того діалогу, який наприкінці вже відбувається десь на обширах вічності, реальнішої за реальність (за цей діалог прозаїка чимало цькували соцреалістичні критики), ми бачимо, що Тереза і воїн-українець таки знову разом, вони не можуть розлучитися. Це кохання лишається з ними назавжди.

Письменник дещо пізніше в романі «Собор» розпочинає змагання за відродження духовності та відновлення історичної пам'яті людей. Посередництвом цього твору автор відкриває таїну – до того часу приховану глибину своїх духовних цінностей⁵.

Патріотизм і мужність словаків. Лаконічна відповідь Терези на запитання воїна: *« А по кому ви носите траур? – По Чесько-Словенській республіці, – кажеш ти»*, яка прийшла після маминої відповіді: *«– По нашому Францішеку, – каже мати»* [1, с. 464], за свідчує хоробрість молоді жінки зізнатися у своїх почуттях перед чужими людьми. Дівчина жалкує за Чехословацькою Республікою, яка рішенням мюнхенської угоди перестала існувати, – замість неї виникла т. зв. Словацька Республіка під наглядом Німеччини. Автор відкриває й далі нещастя в словацькій сім'ї, перше торкається батька Терези, про якого її мати говорить: *«...з її мужа партизан? Лісник собі, та й годі! А також взяли з дому та погнали германам рити шанці»* [1, с. 465]. Друга трагедія стосується брата Терези, Францішка, котрий необережно похвалився на роботі, що слухає по радіо вісті з Праги та з Москви: *«А прийшли собаки-тисовці, побили радіо та умкнули й Францішека. В минулий четвірок розстріляли його на кар'єрах. Штандартенфюрер каже: партизан. Для них що словак, то й партизан»* [1, с. 465]. Фашистському режиму гардували **тисовці**, війська тогочасного словацького президента Йозефа Тиса. Очевидно, за наведеними словами матері, фашисти всіх словаків уважали партизанами, тобто людьми, що борються проти наявної у країні влади та проти окупаційного режиму. У цьому сенсі назва **партизан** є позитивною оцінкою словаків і свідчить про їхній сміливий характер.

Наступний діалог указує на відважність Терези та на її здатність чинити опір. Поліція прийшла шукати батька дівчини, звинувативши його у втечі з роботи:

– *Не був він тут, – відповіла Тереза...*

– *Чия це кров? – прискіпались вони.*

– *То моя, пане поліцаю, – сказала Тереза. – Я була втяла собі руку.*

– *Кажі дурням! – залемментували вони. – Свіжа кров! Тут були партизани!... – Ходи з нами! – І повели Терезу на Мікулов.*

Коли матір намагалася бігти за нею, Тереза не плакала, лише казала неньці, щоб поверталася додому:

⁵ О. Гончар був відомий як той, хто закликав Президента України перебудувати собор Св. Михаїла у Києві, який був зруйнований радянською владою.

«– Вертайтесь, мамуньо, – каже, – бо вам тяжко іти гори» [1, с. 467–468].

Міфологічна новела. Спосіб художнього узагальнення в новелі «Модри Камень» різниться від усталеного тоді методу соціалістичного реалізму. Молодий воїн, на якусь мить вийшовши з пекла війни, випадково зустрівся з дівчиною, і хоч невдовзі вона загинула від рук поліція, безперервно продовжує існувати в його пам'яті, свідомості, в його мріях, і він розмовляє з Терезою, мов із живою. П'ятий і останній розділ присвячені містичній розмові воїна з Терезою – вже після війни. Головний герой усвідомлює, що його кохана, фактично, не має бути живою: «*Ти – як жива*». І Рудні гори творять магічну атмосферу, йдуть постійно з воїном, «*розгортаючись у своїй трагічній чарівності*». Він бачить Терезу в легкій білій сукні, а його внутрішній голос промовляє:

В такі години ми часто зустрічаємося з тобою і, сівши на теплому камені, розмовляємо.

Т е р е з а. Де ви так довго були?

Я. Уже все закінчилось. Тепер я вже не піду від тебе.

Т е р е з а. Ніколи?

Я. Ніколи.

Т е р е з а. Як це гарно, що ми будемо завжди разом! Я так довго чекала вас після тої зимової ночі: мені здається, що не менше, як тисячу літ!

Я. А мені здається, що я стільки ж ішов до тебе після тої ночі.

Т е р е з а. Нарешті ми знову зустрілись! Дайте мені вашу руку. Ви відчуваєте, як та тисяча літ перемістилась перед нас? Тепер вона попереду, правда ж? Наша тисяча!.. Доки зеленітимуть ці гори і світить сонце, ми будемо жити [1, с. 469].

Реальний час та простір не відіграє тут жодної ролі. Чарівний світ почуттів, який не знає меж, пише фінальний розділ цієї новели. Містика любові відкрила головному героєві двері в безсмертя, там закохані сходяться і мають тисячу літ попереду. Існування надреального світу у світі реальному та наведені окремі елементи в новелі свідчать про магічний спосіб бачення світу, письменникова манера нагадує характеристики магічного реалізму. Момент зустрічі словацької дівчини і руського воїна Гончар повторив ще раз у третій частині роману «Прапорносії» («Злата Прага»), зберігши всі міфопоетичні символи.

Ономастичний контекст. Достовірність зображуваних подій підсилює в новелі відповідний контекст ономастики. Як маркери національних реалій, власні географічні назви ніби «прив'язують» зображувані події у творі до словацького етносу: *Рудні гори, Модри Камень*; згадує автор і географічно близьке до словацького кордону чеське місто *Мікулов*.

Національний колорит новели. Письменник наголошує на спорідненості словацької та української мов. Автор поборов спокусу надміру переважати твір словацькою лексикою. Відповідний національний колорит створюється й завдяки використанню Гончаром лексики та синтаксичних структур словацької мови та

власних назв (*панове, руські, муж* – замість чоловік, *весніца, небовий ключ, кам, як ви ся іменуєте, пан поліцай, поліціант, просім вас, взели, днесь, кавалір, словенський стил, Чесько-Словенська республіка, тисовці*). Деякі з цих форм збереглися в діалектному варіанті в західних регіонах України.

Висновки. Загалом зв'язки Олеся Гончара зі словацьким середовищем набували різних форм – це перше знайомство українського письменника з побутом, історією, культурою словацького народу під час його участі у визвольному поході Радянської армії і поглиблення цього знайомства в післявоєнні роки, особисті контакти з діячами культури й окремі паралелі з їхніми творами, переклади творів українського митця в Словаччині та їх критична рецепція, словацька тематика художніх і публіцистичних творів. Країна стала йому особливо близькою. У цій статті ми намагалися увиразити авторове бачення словаків, зокрема те, як словацькі персонажі «допомогали» йому обійти метод соцреалізму, навіть зацентрувати їхню релігійність. Містика кохання українця зі словачкою стала імпульсом до виформування магічного світогляду Олеся Гончара. І тут, як і у зв'язках письменника зі словацькою тематикою, є ще багато матеріалу для подальшого дослідження.

Література

1. Гончар О. Твори : в 6 т. / О. Гончар. – К. : Дніпро, 1978. – Т. 1. – 502 с.
2. Зілинський О. Собор Олеся Гончара / О. Зілинський // Дукля. – 1968. – № 3. – С. 221–225.
3. Ковач Ф. Роман глибинних почуттів (Про роман Олеся Гончара «Циклон») / Ф. Ковач // Дукля. – 1972. – № 1. – С. 73–77.
4. Мольнар М. Зустрічі культур / М. Мольнар. – Братислава : Словацьке педагог. вид-во в Братиславі. Відділ української літератури в Пряшеві, 1980. – С. 544.
5. Мольнар М. Олесь Гончар і Чехословаччина / М. Мольнар // Дукля. – 1973. – № 2. – С. 51–58.
6. Benko I. Stretnutie so známymi hrdinami / I. Benko // Kultúrny život. – 1953. – С. 4.
7. Mojžiš J. Predhovor. Zlatá Praha / J. Mojžiš. – Bratislava : Osveta, 1960.
8. Nevrlý M. Ukrajínistika na Slovensku za uplynulých pätnásť rokov / M. Nevrlý. – Československá rusistika, 1960. – № 3.
9. Nevrlý M. Malá monografia o veľkom umelcovi / M. Nevrlý // Slavica Slovaca. – 1973. – № 3.
10. Nevrlý M. Ekológia prírody a ľudskej duše / M. Nevrlý // Hlas ľudu. – 1988. – С. 101.
11. Roman M. Dva romány z Ukrajiny / M. Roman // Pravda. – 1984. – № 44.
12. Roman M. O ekológii večného v človeku. Úvahy nad románom O. Hončara Chrám / M. Roman // Pravda. – 1989. – С. 104.
13. Roman M. O súčasnom ukrajinskom románe / M. Roman // Československá rusistika. – 1981. – № 2.
14. Roman M. Poznajú Slováci tvorbu Olesja Hončara? / M. Roman // Ukrajinsko-slovenské dialógy. Studia Slovakistica. – 2005. – № 5. – С. 108–120.

15. Roman M. Priateľ Slovenska jubiluje / M. Roman // Pravda. – 1983. – № 77.
 16. Roman M. Tvoja zora / M. Roman // Revue svetovej literatúry. – 1983. – № 2.
 17. Roman M. Za Olesom Hončarom / M. Roman // Literárny týždenník. – 1995. – № 32.

Adriana Amir

SLOVAK MOTIVES IN THE WORKS WRITTEN BY OLES HONCHAR

The attention of the author is focused on Slovak motives in Oles Honchar's short story Modry Kamen. This one was written immediately after the end of World War II. The article brings the presentation of certain thematic elements related to Slovak culture and also artistic author's description of the Slovak people. O. Honchar pays attention to such their characteristics as heroism, patriotism, uprightness, valor, courage, care and strong religiosity. Specific replicas of the prose manifest moral attitudes of particular heroes to their understanding of reality. The relevant national character of

the short story is created by use of Slovak vocabulary, syntactic structures of this language and proper Slovak names. The reliability of the represented events reinforces the relevant context of the onomastics. The authentic Slovak proper and also geographical names marker national reality also in the title of analyzed short story. Mythological context of the short story is very significant. It is also considered in the relation of the love motive between Ukrainian soldier and Slovak girl Tereza. Implementation of magical components, wiping boundaries between time and space, communication with an inanimate person, realistic constellation, that everything seems to be normal and ordinary and nothing is weird. All mentioned elements fulfill the essence of the characteristics of magical realism. This method did not coincided with the officially promulgated doctrine of the socialist realism, and that was one of the reasons that Honchar had considerable complications during certain time.

Key words: O. Honchar; Slovak motives; Short Story; religiosity; Magic Realism.

Надійшла до редакції 20.03.2018 р.

УДК 81'373.21

Юлія Браїлко

ТОПОНІМНІ КОНСТРУКТИ «ПОЕТИЧНОГО ПУНКТИРУ ПОХОДУ» ОЛЕСЯ ГОНЧАРА

Статтю присвячено функціонуванню топонімів у поетичному дискурсі Олесь Гончара. Результати дослідження засвідчили виняткову художню вагу таких назв. Уживання одиниць різних розрядів (хоронімів, ойконімів, гідронімів, годонімів) створює літописний ефект, ними окреслено фронтовий шлях ліричного героя. Основне семантичне навантаження гідронімів – побудова опозиції «свій – чужий», ойконімів – маркування «чужого» простору. Онімною домінантою в ліриці О. Гончара є хоронім України.

Ключові слова: онім, топонім, хоронім, ойконім, гідронім, поетичний дискурс.

Лірика Олесь Гончара, за словами А. Мойсієнка, – явище своєрідне й небуденне [4], саме з неї письменник починав своє творче становлення. Але, на відміну від прозового й мемуарного дискурсу, його поезія перебуває на периферії філологічних досліджень. Про неї згадували здебільшого принагідно, у межах загальних описів творчого шляху письменника. Відомі також кілька рецензій (автори Н. Кашук, О. Новицький, Б. Олійник, В. Коваль, Т. Севернюк) на збірку «Фронтові поезії», що вийшла друком 1985 року у видавництві «Дніпро», нечисленні літературознавчі (М. Братан, Н. Дорошенко, А. Мойсієнко, В. Старченко) та мовознавчі (О. Калашник,

А. Мамрак) розвідки. З огляду на сказане вище **актуальність** нашого дослідження не викликає сумнівів.

Вірші О. Гончара, за винятком творів «Бура трава без води...» (1940), «Умру на світанні» (1974), обмежені воєнним періодом, письменник означив їх як «поетичний пунктир походу» [2, с. 5]. Найвиразніше, на нашу думку, цей «пунктир» накреслено топонімними одиницями. Дослідження їхнього функціонування в поетичному дискурсі Олесь Гончара є **метою** цієї розвідки.

Матеріалом для аналізу стали вірші письменника, найповніший корпус яких уперше представлено в упорядкованій Валентиною Данилівною Гончар збірці «Поетичний пунктир походу» [1].

Топоніми є найуживанішими і найважливішими власними назвами в онімконі поезії Олесь Гончара: 30 одиниць (80 уживань) порівняно із 13 антропонімами (18 уживань), кілька інших розрядів презентовано поодинокими лексемами. Про їхню суттєву художню вагу свідчать і численні факти трансонімізації, пов'язані з функціонуванням у ключовій позиції заголовка («Україні», «Полтава», «Україна», «Над Бугом», «Ніч у Карпатах», «Моравія», «Сині тіні бредуть із Дунаю», «Злата Улічка», «На Дунаї», «Вечір на Балатоні»).

